

ВПЛИВ ДЕПРИВАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У статті йдеться про вплив депривації на формування особистості підлітка. Розкрито особливості соціалізації підлітків, які зазнали впливу різних видів депривації.

Ключові слова: депривація, формування особистості підлітка, соціалізація.

Подолец О. А. Влияние депривации на формирование и социализацию личности подростка. В статье речь идет о влиянии депривации на формирование личности подростка. Раскрыты особенности социализации подростков, которые были подвержены влиянию различных видов депривации.

Ключевые слова: депривация, формирование личности подростка, социализация.

Podolets O. Deprivation Influence on the Teenager Personality Formation and Socialization. Deprivation influence on the teenager personality formation is observed in the article. The features of teenagers' socialization who have been subjects to influence of various kinds deprivation were considered.

Key words: deprivation, teenager personality formation, socialization.

Постановка наукової проблеми та її значення. У різних галузях науки активно використовується термін депривація як явище, що впливає на різні сторони людської особистості та означає позбавлення або ж обмеження людини в певних життєво необхідних, важливих потребах упродовж певного часового відрізка. Депривація не тільки впливає на психічну сторону особистості, а й на фізіологічну, що, зі свого боку, позначається на соціальній поведінці людини, часто призводить до конфліктних ситуацій та дезінтеграції особистості в суспільстві. Депривація спричиняє різноманітні деструктивні наслідки і для особистості, яка зазнала її впливу, і для її соціального оточення. У такої особистості зі зміною поведінкових реакцій змінюється її психофізіологічний стан. Проте депривацію розглядають не лише як чинник, що має негативний вплив на особистість, а також як наслідок впливу різноманітних життєвих ситуацій та за змістом поділяють на сенсорну, емоційну, психомоторну, духовну, соціальну, пізнавальну, психокультурну.

Проблему депривації у своїх працях розглядають такі дослідники, як Й. Лангмейєр, З. Матейчек, С. Глузман, Є. Головаха, Д. Голдгабер, Н. Паніна, Є. Рогов, Л. Ядвіршис, Е. Бромет, Д. Горбачик, Г. Карлсон й ін. Й. Лангмейєр і З. Матейчек пропонують основний підхід до

типологічного диференціювання психічної депривації, що ґрунтується на тому, яка психічна потреба обирається за базову, тобто в чому полягає суть недостатності, позбавлення та як вони впливають на виникнення психічних порушень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Формування, розвиток і соціалізація особистості підлітка виступає однією з актуальних проблем психологічної науки. Депривація накладає відбиток на процес розвитку особистості підлітка, створює тяжкі стресові ситуації, породжує стани тривожності, часто виступає причиною агресії в підлітків. На сьогодні проблема соціалізації підлітків, котрі зазнали певного виду депривації, потребує детального розгляду задля запобігання деструктуризації й десоціалізації українського суспільства. Доведено, що ріст епідеміологічних показників передусім пов'язаний із психічною напругою в суспільстві серед усіх верств населення та є найпоширенішою психологічною проблемою особистості, яка формується чи перебуває в стадії формування, тобто власне підліток є найбільш сприятливим до негативного психологічного мікроклімату в суспільстві [8].

Поведінка підлітків залежить від загальної соціальної ситуації й особливо від емоційного комфорту в стосунках із близькими дорослими та ровесниками. Якщо дитина для свого повноцінного й здорового розвитку відчуває нестачу теплоти почуттів, батьківської любові, емоційного сприймання, то основне патогенне значення для порушень її розвитку та характеру має недостатнє задоволення афективних потреб, тобто емоційна, афективна депривація. Коли існує недостатність подразників органів відчуттів, то йдеться про чуттєву (сенсорну) депривацію (*sensory deprivation*). Нестача почуттєвих зв'язків дитини й матері, проявляючись як депривація материнської турботи (*maternal deprivation, carence de soins maternels, privation maternelle, alejamento de la madre, Mutterentzung*), може бути названа «материнською депривацією» [4].

Відзначаючи існування декількох теорій і широкий діапазон проявів психічної депривації (від легких дивацтв до важких уражень інтелекту й характеру), Є. Рогов (з урахуванням контексту досліджень Й. Лангмейєра та З. Матейчека) серед пістрявої картини соціальних, невропатологічних, соматичних й інших наслідків пропонує виділити такі основні форми депривації: 1. *Депривація стимульна* (сенсорна) – занижена кількість сенсорних стимулів або їх обмежена

мінливість; 2. *Депривація значень (когнітивна)* – надто мінлива хаотична структура зовнішнього світу без чіткого впорядкування та змісту, яка не дає можливості розуміти, передбачати й регулювати те, що відбувається зовні; 3. *Депривація емоційного ставлення (емоційна)* – недостатня можливість для встановлення інтимного емоційного ставлення до певної особи або розрив такого емоційного зв'язку, якщо він уже був налагоджений; 4. *Депривація ідентичності (соціальна)* – обмежена можливість для засвоєння самостійної соціальної ролі [6].

Депривація призводить до пригнічення основних функціональних параметрів особистості як біосоціального організму, що зумовлює загальне ослаблення її психофізичних і соціально-психологічних можливостей. Режим депривації блокує повноцінний особистісний розвиток як у площині біогенних потреб, так і на рівні соціальної самореалізації, призводячи до дихотомії, депресії, неадекватності тощо [2].

Під терміном «соціалізація» розуміємо входження особистості в суспільство, що є процесом, який супроводжує людину протягом усього життя та характеризує її як соціально активну й здатну відчувати всі барви життя та мати значний вплив на життєдіяльність інших людей. Завдяки соціалізації індивід засвоює конкретну систему норм і цінностей, які дають йому змогу функціонувати як членові суспільства, а також може активно відтворювати систему соціальних зв'язків, проявляючи власну активність.

Підліток перебуває в стані маргінальної особистості (цим терміном у соціології позначають особистість, яка належить до двох культур). Він не хоче більше належати до спільноти дітей і в той же час знає, що ще не дорослий. Характерними рисами поведінки маргінальної особистості є емоційна нестійкість і чуттєвість, соромливість та агресивність, емоційна напруженість і конфліктні стосунки з оточенням, схильність до крайніх суджень та оцінок [5].

Підлітковий вік відрізняється від інших вікових періодів розвитку дитячої особистості здатністю приймати на себе відповідальність за прийняття рішень і самостійністю. Самостійність суб'єкта не вичерпується здатністю виконувати ті чи інші завдання. Вона включає більш суттєву спроможність самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати спрямованість своєї діяльності. Це потребує великої внутрішньої роботи, допускає здатність

самостійно мислити й пов'язано зі становленням цілісного світогляду. Лише в підлітків та юнаків здійснюється ця робота: виробляється критичне мислення, формується світогляд, оскільки наближення часу вступу в самостійне життя з особливою гостротою ставить перед ними питання про те, до чого вони придатні, до чого в них особливі нахили й здібності; це змушує серйозно задуматися над самим собою та веде до помітного розвитку самосвідомості в юнаків і підлітків. При цьому розвиток самосвідомості проходить низку ступенів – від наївного незнання стосовно самого себе до все більшого заглибленого самопізнання, що з'єднується пізніше із усе більш конкретною, але іноді дуже нестійкою самооцінкою. У процесі розвитку самосвідомості центр тяжіння для підлітка все більше переноситься від зовнішньої сторони особистості до її внутрішньої сторони, від більш чи менш випадкових рис до характеру загалом. Із цим пов'язані усвідомлення (іноді перебільшене) своєї неповторності та перехід до духовних, ідейних масштабів самооцінки. Як наслідок, людина самовизначається як особистість на більш високому рівні. Насправді особистість не зводиться лише до самопізнання й духовна особистість не надбудовується над фізичною та соціальною. Існує єдина особистість – людина із плоті й крові, яка є свідомою суспільною істотою [7]. Отже, дерпривація впливає на підлітка як на цілісну особистість, яка перебуває на певному рівні соціального, духовного та фізичного розвитку й часто пригальмовує його та залишає негативний відбиток.

Перехідний характер підліткового віку призводить до загострення емоційних особливостей. Серед показників нормального ходу формування особистості можна виділити такі: 1) припіднятий настрій при включеності в референтну групу (поза групою, особливо у хлопчиків, – невпевненість у собі, неспокій), задоволення від спільної діяльності, яка «характерна для дорослого»; 2) знижена чутливість до критики на свою адресу за рахунок розвитку «психологічного захисту»; 3) масштаб емоційного зміщення – не менше місяця; 4) легкість зміни бажань під впливом референтної групи та співучасті за рахунок емоційної децентрації; 5) жорсткість і безкомпромісність в оцінці інших за полярною шкалою при нестійкій самооцінці [1].

Головними напрямками процесу формування особистості є розширення й поглиблення можливостей проявити себе в груповій суспільно корисній діяльності. Підлітку потрібно допомогти знайти свою

компанію, у якій він інтегрується та одночасно індивідуалізується як самотійна особистість, тобто відбудеться його успішна соціалізація.

Важливим компонентом, який впливає на соціалізацію, є постановка правильних цілей, вирішення яких не допускати перевертати, але буде позитивно впливати на підлітка. Насправді важкі ситуації впливають на дітей двоєко. Викликаючи негативні емоції, вони можуть призводити до руйнування діяльності, серйозного порушення соціальної адаптації, негативного впливу на емоційний розвиток. У той же час важкі ситуації сприяють розвитку волі, накопиченню досвіду долавання перешкод, мотивують до саморозвитку. Проте потрібно мати на увазі, що всяка важка ситуація, яка принесла страждання, тільки тоді має сенс, коли вона робить людину кращою, тобто має розвивальне й навчальне значення. Кажучи про необхідність напруження, слід пам'ятати, що воно не мусить бути довготривалим і повинно чергуватися зі станами розслаблення [3].

Підлітки – найбільш вразлива група, оскільки в них ще не сформовані психологічна стійкість до психоемоційних подразників, тобто здатність людини зберігати певну спрямованість дій, адекватне функціонування та контроль над своєю поведінкою, що проявляється в спроможності зберігати оптимістичний настрій, відсутності почуття страху, розгубленості, пригніченості. За наявності психологічної стійкості не виникає зайвого збудження, апатії, скутості, що призводить до погіршення мисленнєвої діяльності, самопочуття та порушення координації.

Сімейна депривація посідає ключове місце в контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини. Діти з дисгармонійних сімей мають низку проблем, пов'язаних насамперед із формуванням статевої ролі, ідентифікації, що проявляється як нечітке чи амбівалентне усвідомлення власної психологічної статі, емоційно-когнітивна спрощеність і невизначеність у трактуванні статевої ролі, імпульсивність та залежність поведінки в міжстатевих стосунках, примітивність бачення перспектив сімейної ролі, самореалізації й інші деструктивні стани [2].

Як уже зазначалося, самотійне засвоєння соціальних ролей відбувається під час взаємодії дитини в певних соціальних групах. Окрім сім'ї, слід відзначити певні групи однолітків. Особливе місце посідає шкільний клас. Тут дитина проводить значну частину часу, тому

важливими є психологічна атмосфера в класі та формування позитивного статусу учня (адже в підлітковому віці часто спостерігається протилежна тенденція). Існує залежність між розвитком спілкування підлітка з товаришами й засвоєнням морально-етичних норм, розвитком його самосвідомості. Орієнтація та бажання бути схожим на товариша задля набуття подібних якостей створюють оптимальні умови для усвідомлення й оцінки підлітком власних особливостей [5]. Взаємодія учня в школі не обмежується лише спілкуванням з однолітками. Відбувається тісний контакт із педагогами, від особистісних і професійних якостей яких залежить те, позитивного чи негативного емоційного впливу зазнає дитина й чи відбувається налагодження соціальних зв'язків. У цьому випадку можемо розглядати як емоційну, так і соціальну депривації.

Депривація сну та інші деприваційні модифікації (харчова, культурна, етична, субетнічна тощо) істотно впливають на успішність перебігу становлення особистості підлітка й засвідчують відкритість цього феномену для подальшого науково-психологічного тлумачення та вивчення (Н. Белянкова, Д. Кун, В. Москаленко, А.-Н. Перре-Клермон й ін.)[2] .

Висновки й перспективи подальших досліджень. Не можна недооцінювати вплив депривації на формування особистості підлітка та його подальшу соціалізацію, адже депривація виступає потужним гальмівним фактором, який впливає на підлітка. Особистість, у якої не сформовані певні норми й правила соціальної поведінки, яка не зазнала відповідного позитивного емоційного впливу, набагато важче переживає процес входження в певні соціальні групи, зіштовхується з бар'єрами в спілкуванні із різними категоріями людей, часто потребує ресоціалізації.

Депривацію розглядають не лише, як чинник, який негативно впливає на особистість, але і як наслідок впливу різноманітних складних життєвих ситуацій.

Депривація здатна породжувати стресові ситуації, тривожні стани, а також виступати причиною агресії в підлітків. Доведено, що особистість, яка перебуває в стадії формування, є найбільш сприйнятливою до негативного психологічного мікроклімату в суспільстві. Різновиди депривації впливають не лише на соціальну й духовну сторони особистості підлітка, а й на фізіологічну, що впливає на виникнення проблем, пов'язаних зі здоров'ям.

Підлітку потрібно допомогти правильно поставити цілі, досягаючи які він зможе успішно соціалізуватися, не відчуваючи перешкоди. Звичайно, не можна зовсім виключати проблемні ситуації з життя підлітка, але слід пам'ятати, що напруга не може бути довготривалою й після неї повинно наставати розслаблення.

Список використаної літератури

1. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Бреслав Г. М. – М. : Педагогика, 1990. – 140 с.
2. Гошовський Я. О. Психолого-педагогічні основи депривованих підлітків : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогіка та вікова психологія» / Ярослав Олександрович Гошовський. – К., 2009. – 38 с.
3. Калошин В. Ф. Психічне здоров'я школярів / В. Ф. Калошин // Обдарована дитина. – 2008. – № 3. – С. 43–49.
4. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек ; пер. Г. А. Овсянникова. – 1-е изд. рус. – Прага ; ЧССР : Авиценум : Медицинское изд-во, 1984. – 334 с.
5. Психология современного подростка / под ред. Д. И. Фельдштейна ; АНП СССР. – М. : Педагогіка, 1987. – 236 с.
6. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие : в 2 кн. / Рогов Е. И. – М. : Изд-во ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1 : Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
8. Русіна С. М. Психічні та поведінкові розлади у підлітків із соціальною дери-вацією (причини, клініка, діагностика, лікування) : автореф. дис. ... д-ра мед. наук : спец. 14.01.16 «Психіатрія» / Світлана Миколаївна Русіна. – К., 2009. – 35 с.